

II. A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

Állami és nemzeti integrációs folyamatok

Az 1918 előtti soknyelvű Magyarország nemzetiségi (román, szlovák, rutén, délszláv és vegyes települtségű) régiói között az ország északi részén – az északnyugati és északi államhatár, valamint a magyar–szlovák és rutén–szlovák nyelvhatár által – körülhatárolható szlovák régió 16 vármegye egymástól meglehetősen eltérő fejlettségű, egymással összefüggő szlováklakta területeit foglalta magában.¹ Etnikai szempontból azonban az így kijelölt „Szlovákia” a rutén mellett a legkompaktabb nemzetiségi régiónak számított: területén élt a korabeli magyarországi szlovák társadalom hozzávetőleg 80 százaléka, (1,6–1,7 millió fő). A felső-magyarországi szlovák nemzetiségi régió lakosságának mintegy negyedét kitevő német és magyar lakosság jórészt nyelvszigeteken, illetve a városokban élt.²

---

¹A dualizmus kori felső-magyarországi szlovák régió kiterjedését a kortársak, majd pedig a történetírás igen sokféleképpen próbálta meghatározni. Munkánkban a hét magyar–szlovák nyelvhatár fölötti, szlovák többségű megyét (Trencsént, Árvát, Turócot, Zólyomot, Liptót, Szepeszt és Sáros), valamint a magyar–szlovák nyelvhatár által metszett – és legalább a nyelvhatár fölötti részeikben szlovák többségű – további kilenc megyét (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Abaúj-Torna, Zemplén és Ung megyék területét) vizsgáljuk. A megyei alapon kijelölt régió mellett szól azonban a statisztikai forrásbázis jelentős részének megyei szinten létező bontása, illetve a nemzetiségi kérdés kezelésében is fontos megyei politizálás forrásbázisa. Ezenkívül a felső-magyarországi megyék földrajzi, történeti és gazdasági szempontból is sok tekintetben közel álltak egymáshoz, ami a régió kijelölésében szintén nem elhanyagolható szempont. Vö. KATUS LÁSZLÓ: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In: HANÁK, PÉTER (Hg.): Die nationale Frage in der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 1900–1918. Budapest 1967. 149–216. Polányi Imre az 1918 után Szlovákiához került területeket alapul véve Komárom és Esztergom vármegyét is figyelembe veszi a szlovák társadalomban a századforduló táján végbement változások elemzésekor, jóllehet e két megyében a szlovákok aránya nem érte el az 5%-ot sem. POLÁNYI IMRE: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905). Budapest 1987. 26., 41.

²Vö. a mellékletben található 2. számú táblázat adataival!

A szlovákság maradék 20 százaléka részben a 18. századi telepítések révén kialakult alföldi, nógrádi, Pest környéki szlovák enklávékban, részben pedig a 19. század utolsó évtizedeiben kialakult ipari központokban, az ország centrális fekvésű magyar nemzeti régiójában, a kompakt szlovák területektől különváltan talált új otthonra.³

A dualizmus kori Magyarország lélekszáma az 1880–1910 között részben eltérő kritériumok alapján megtartott (de az egyes nemzetiségek demográfiai adatainak összehasonlítására módot adó) négy népszámlálás tanúsága szerint kerek számokban 14 millióról 18 millióra nőtt. Ez a népesség etnikai, felekezeti hovatartozás, társadalmi és vagyoni helyzet, foglalkozás és műveltség alapján gazdagon rétegzett állami közösséget alkotott, amit az 1868. évi magyarországi nemzeti törvényben megfogalmazott „egységes magyar politikai nemzet” kategória igyekezett kodifikálni.⁴ Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után a magyar politikai vezető réteg – a disztributív nemzeti jogalkotás és a diszkriminatív politikai gyakorlat ellentmondásai közé szorulva – a nemzetiségek „politikai” és „grammatikai” asszimilációjának távlataiban kezdett gondolkodni: a századforduló éveiben az ország fokozatos nyelvi megmagyarosodását célul kitűző elképzelést, azaz a magyar nemzetállam irreális koncepcióját tolták előtérbe az egységes politikai vagy államnemzet reális elemeket is tartalmazó eszméje helyett.⁵

Ezzel a változó tartalmú nemzetállami integrációs stratégiával szemben az ország nem magyar nemzetiségei, amelyek között egyedül a szlovákok etnikai állománya volt – a magyarokkal azonos módon – szinte teljes egészében az ország határain belül (leszámítva természetesen a kivándorlás okozta veszteségeket), saját nemzeti-nemzeti önszerveződésük autonóm kereteit és a nemzeti autonómia programjának megvalósítását célul kitűző nemzeti mozgalmat igyekeztek programszerűen szembeállítani.⁶

Az alábbiakban ennek a – dualizmus kori szlovák nemzetfejlődés szempontjából meghatározó – két integrációs folyamatnak az elemeit és a szlovák nemzeti társadalomra gyakorolt hatását igyekszünk rekonstruálni, s ezzel párhuzamosan megpróbáljuk felvázolni, hogy e két folyamat miként képződött le a szlovák nemzeti mozgalom, illetve a magyar kormányzati nemzeti politika egymással ellentétes irányú törekvéseiben.

³Erre vonatkozóan a korszak legrészletesebb szlovák nemzetiségstatisztikai feldolgozása: SVE-TOŇ, JÁN: Slováci v Maľarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava 1942.

⁴Az 1868. évi nemzeti törvény szövegét közli: KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzeti kérdés történetéhez. I. köt. 162–167.

⁵A dualizmus kori magyar nemzetiségpolitika európai besorolásának, tipológiai problémáinak megvilágítására l. DIÓSZEGI ISTVÁN: A nemzetiségi politika Európában a XIX. század utolsó harmadában. In: uő: Üllő és kalapács. Nemzeti politika Európában a XIX. században. Budapest 1991. 24–36.

⁶Mint arról még többször is szó esik majd, az 1861. évi turócszentmártoni memorandum szlovák területi autonómia követelése a dualizmus fél évszázada alatt mindvégig megmaradt egyfajta erkölcsi-politikai zsinórmértéknek, de a gyakorlati politikában csak a Szlovák Nemzeti Párt 1913-ban elfogadott új programjában tértek vissza hozzá: „Sem apáink, sem mi nem álmodozunk egy önálló, független szlovák államról. Legfőbb eszményünk egy tartománygyűlés és egy autonóm kerület. Támogatjuk a magyar és az osztrák föderalizmust, amely az etnikai egységek talaján szerveződnék és biztosítaná a kisebbségek megfelelő jogait.” TAJOVSKÝ, JOZEF GREGOR: Výchlad programu Slovenskej národnej strany. T. Sv. Martin 1914. 20–21. Az SZNP programjának alakulásáról részletesen l. PODRIMAVSKÝ, MILAN: Program slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1914. HČ (25) 1977. 1. sz. 3–26.

Nemzetiségi szempontból a Horvátország nélküli Magyarországon 1880–1910 között a magyarság részaránya nyolc százalékkal nőtt a többiek rovására. Ennek eredményeként 1910-ben az ország lakosságának 54,5%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Az összslavosság másik felét kitevő románok, szlovákok, németek, rutének és délszlávok arányát egyéb tényezők (pl. kivándorlás, depopulációs hullámok) mellett erőteljes magyarosodási folyamat is apasztotta.⁷ A magyar és nem magyar nemzetiségi társadalom közötti különbségek persze nem elsősorban a demográfiai fejlődésben jelentkeztek, jóllehet éppen az asszimiláció foka fejezte ki legpregnánsabban az állami közösségbe való integráltság, s ezzel együtt némely pozitív gazdasági-társadalmi folyamathoz való kapcsolódás mértékét.

A foglalkozási struktúrában végbement változásokat alapul véve azt látjuk, hogy a nemzetiségek közül egyedül a németek tudtak lépést tartani az országos, illetve az azt majdminden mutatóban meghaladó magyar nemzeti társadalom fejlődésével. A szétszórt telepítettség mellett kétségkívül a magyarországi állami közösségbe való magas szintű integráltságnak volt egyfajta természetes velejárója, hogy a nemzetiségek között épp a német asszimilánsok száma volt a legmagasabb.⁸

A magyarországi németek után a nemzetiségek gazdasági és társadalmi fejlődésében a középmezőnyt a szlovákok és a dél-magyarországi szerbek alkották. A két nemzetiség között azonban inkább a különbözőségek, semmint a hasonlóságok a szembeűnők: a szlovák régióban tíz vármegyében is abszolút többségben voltak a szlovákok, és a nyelvhataron felüli sávban fekvő megyék közül a magyarság csupán 1910-ben – igaz, akkor egyszerre három vármegyében – érte el a 10 százalékot. (Vö. a melléklet 2. sz. táblázatával!) Ugyanakkor a városi népesség részarányát tekintve a szerbek álltak jobban, hiszen a magyarországi városlakó szerbek arányukat saját nemzetiségi társadalmukon belül fokozatosan növelve, 1910-ben kevéssel a 10 százalékot is meghaladták, ezzel szemben a városlakó szlovákoknak a szlovák társadalmon belüli aránya folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott (1910-ben 8,1%-os volt ez az arányszám), ami azt eredményezte, hogy a városokban a szerbek országos arányszámuknál valamivel nagyobb, a szlovákok viszont arányszámuk felénél is kisebb mértékben éltek.⁹

A magyarországi nemzetiségek harmadik csoportját a gazdasági és társadalmi fejlődés legtöbb mutatója alapján hátrányos helyzetben lévő román és rutén nemzetiség alkotta. Ez a két nemzetiségi társadalom a „politikai asszimiláció” szempontjából a két végletet mutatta: a magyarországi és erdélyi román politikai mozgalom fő áramlata mindvégig erősen ellenzéki színezetű maradt. A rutének esetében viszont létre se jöttek a politikai mozgalom keretei, a nemzetiség vezető rétege, az egyházi értelmiség pedig többségében hungarofil beállítottságú volt, sőt egyre inkább a nyelvi magyarosodás útjára lépett.¹⁰ Vizsgálódásun-

⁷A nemzetiségek kiegyezés utáni asszimilációs veszteségeiről Katus László által készített táblázatot és annak a 16 vármegyényi felső-magyarországi szlovák régióra való átszámítását l. a mellékletben (7. sz. táblázat). KATUS LÁSZLÓ: *The Status of Ethnic Minorities in Hungary During the Age of Dualism (1867–1918)*. In: HIDAS, PETER I. (Ed.): *Minorities and the Law*. Toronto 1986. 18.

⁸KATUS LÁSZLÓ: *Die Magyaren*. In: Urbanitsch, Peter–Wandruszka, Adam (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. III/1. I. m. 431–436.

⁹KOVÁCS ALAJOS: *Magyarország népességi statisztikája 1910-ben*. Budapest 1920. 70.

¹⁰SZÁSZ ZOLTÁN: *Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában*. In: Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. I. m. III. köt. 1508–1623. – MAYER MÁRIA: *Kárpát-ukrán (ruszin)*

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

kat a továbbiakban most már csak a szlovák régióban élő szlovákságra koncentrálva¹¹ főként arra keressük a választ, miként kanyarodott a szlovák fejlődés útja a kompakt települtségű nemzetiségek között legelősebben az állami integráció irányába, miért tekinthette azt a századvég magyar nacionalizmusának egyik szellemi vezéralakja, Beksics Gusztáv már-már modellértékű – egyfajta organikus integráció irányába mutató – fejlődésnek, amelyhez az ország többi nemzetiségét is hozzáigazítani szerette volna.¹² Arra is választ keresünk, hogy mindennek ellenére miért volt a szlovák régió esetében mégis eleve kudarcra ítélt vállalkozás az állami integráció nemzetállam-törekvésekbe torkolló igyekezete.

Ha állami integráció alatt az ország gazdaságának és társadalmának belső szerkezeti kiegyenlítődési folyamatát értjük – mert hiszen véleményünk szerint minden akadály, kényszer, félsiker ellenére a dualizmus kori magyarországi gazdasági és társadalmi fejlődés egyik fő irányát ebben láthatjuk –, úgy a kiegyezéstől a Monarchia felbomlásáig tartó korszakban a magyarosodás ennek az integrációs folyamatnak párhuzamos és az esetek többségében szükségszerű kísérőjelenségét jelentette.¹³ A történeti magyar állam középpontjában elhelyezkedő magyar és a – nagyjából körülvette, periferikusan megtalálható – nemzetiségi régiók között a tőkés gazdasági fejlődés erőteljes, igaz távolról sem egyenletes kibontakozása következtében minőségileg új kapcsolatrendszer körvonalai bontakoztak ki. *E* tekintetben éppen a szlovák régió kötődött legközvetlenebbül a dinamikus iparosodásnak teret adó központi magyar régióhoz, mindenekelőtt az ország fővárosához. A felvidéki munkaerő százezres nagyságrendben áramlott az ország magyarlakta városaiba, régi és új ipartelepeire, hogy ott munkát, megélhetést és egyre nagyobb tömegben új otthonot találjon.¹⁴

A hivatalos magyar nemzetiségpolitika irányítóit többször is megkísértette a gondolat, hogy a belső munkaerő-vándorlás szabályozásával felgyorsítsák a magyarosodás folyamatát: már az 1880-as években felbukkant az asszimilációs mozgások aktív befolyásolásának igénye, amely a nyelvi magyarosodás óhajta által átértelmezett „egységes magyar politikai nemzet” vágyképének megvalósítására is kedvező eszközt látott az iparosodásban és a városba költözés jelenségében. Az ország gazdasági adottságai, a hagyományos iparvidékek megújulása, az állami beavatkozás gazdasági és jogi akadályai mindazonáltal csak néhány esetben vezettek magyar nemzeti célokat szem előtt tartó kormányzati intervencióhoz.¹⁵ Ugyanakkor a századforduló évtizedeinek nagy migrációs mozgásai – pusztán a nemzeti-

politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Budapest 1977. 23–42.

¹¹A tizenhat felső-magyarországi vármegye összesített nemzetiségi adatait l. a 7. számú táblázatban.

¹²BEKSICS GUSZTÁV: A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön. Budapest 1896. 5–6.

¹³Erre vonatkozóan a legrészletesebb tanulmány: TAJTÁK, LADISLAV: Vývin, pohyb a štruktúrálna zmeny obyvateľstva na Slovensku v predvojnovom období (1900–1914). HČ (28) 1980. 4. sz.

¹⁴Uo. 500. Az 1910. évi népszámlálás idején Magyarország felső-magyarországi régióján kívül hozzávetőleg 300 000 felvidéki születésű személy élt.

¹⁵A Kassa–Oderberg (Bohumín) vasútvonal mentén például tudatosan telepítettek magyar vasutaskolóniákat, de hasonló ipari telepítésre máshol, pl. Korompán, Ruttkán vagy Zsolnán is akadt példa. Ugyanakkor a rózsahegy-i textilgyárban közel hatszáz cseh „vendégmunkást” alkalmaztak, akiknek a jelenlétét és hatását a város szlovák közéletében is érezni lehetett. HAPÁK, PAVOL (red.): Dejiny Slovenska IV. (Od konca 19. storočia do roku 1918). Bratislava 1986. 170. – KOVÁCS ALAJOS: A bányászat és a nagyipar hatása a magyarosodásra. Közgazdasági

ségi régiók negatív migrációs mérlegei folytán – közvetlenül is visszahatottak a nem magyar nemzetiségi társadalmak belső szerveződésére, nemzeti integrációjára.¹⁶

A szlovák régió társadalomszerkezetének alapvonásai

A szlovák nemzetiségi régió különböző értelmezése miatt a történeti szakirodalom meglehetősen sokféle adathalmazzal dolgozik: a korabeli magyar és szlovák statisztikai feldolgozásoktól a legfrissebb munkákig a szlovák régiót, illetve az 1918 előtti „Szlovákiát” azonosították már 10, 11, 14, 15, 16, sőt 18, illetve 19 vármegyével, újabban pedig a szlovák történetírás a kiegyezés utáni szlovák nemzeti fejlődést is a mai Szlovákia területén igyekszik vizsgálni.¹⁷ A társadalmi szerkezet változásainak nemzetiségek szerinti nyomon követésére alkalmas adatsorok nagyjából csak vármegyei bontásban állnak rendelkezésre. Ezért az alábbiakban a 20%-nál nagyobb szlovák népességet felmutató 16 vármegye népszámlálási adataiból indulunk ki.¹⁸

Ezen a területen a szlovákok aránya 1910-ben már csupán 51,4% volt, ami a harminc évvel korábbi helyzethez képest 6,8%-os csökkenést jelentett. Az itt található 1,2 milliós magyar népesség 90 százaléka a vegyes lakosságú vármegyék nyelvhatártól délre eső részén élt, míg a kétszáz ezer felvidéki német többsége három nyelvszigetet, a Pozsony környéki, Garam menti és szepességi német tömböt alkotta.¹⁹

Erre a közigazgatási és etnikai kritériumok alapján kijelölt 16 vármegyéni régióra, akárcsak az egész országra, az agrárnépesség magas arányának fokozatos visszaszorulása, illetve az iparban foglalkoztatottak számának lassú emelkedése volt a jellemző. Míg az országos arányszámok 1890-ben és 1910-ben 70,8, illetve 82,4 százalékos agrárnépességet jeleztek, a 16 felvidéki vármegye megfelelő arányszámai: 68,2%, illetve 61,3% voltak. Egyes számítások szerint a régió szlovák nemzetisé-

¹⁶Szemle 1909. 16–29. – SZEMENNYEI KORNÉL: A magyarosodás folyamata. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. 705–726.

A migrációs mérleg valamennyi vizsgált vármegyében negatív volt. A legsúlyosabb helyzet a tömeges amerikai kivándorlás által leginkább érintett Árva, Szepes, Sáros, Zemplén és Abaúj megyékben volt. Erről részletesen: TAJTÁK, LADISLAV: Slovak Emigration and Migration in the Years 1900–1914. *Studia Historica Slovaca* (10) 1978. 43–86.

¹⁷A szlovák régió különböző kijelöléséről, az eltérő kritériumok jogosultságáról vö. KATUS LÁSZLÓ: Über die wirtschaftlichen. I. m. 187–191., valamint HAPÁK, PAVOL: Ökonomische Entwicklung in der Slowakei in den Bedingungen des aufkommenden Kapitalismus (Vom Jahrhundertwechsel bis zum Jahre 1914). *Hospodárske dejiny* (15). Praha 1986. 525.

¹⁸A vizsgált „régio” kijelölésének részletesebb indoklását l. az 1. sz. jegyzetben!

¹⁹Vö. a 3. számú táblázat adataival!

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

gű agrárnépessége – a fent jelzethnél mérsékeltebben ugyan, de – arányszámokban csökkent, abszolút számokban azonban ez a csoport az egész korszakban növekvő tendenciát mutatott.²⁰

Az agrárnépességen belül az egyes kategóriákban rendkívül sokatmondó a régió magyar–szlovák arányszámainak összehasonlítása. A nagy- és középbirtokosok között az 1543 ide sorolható szlovák kereső és eltartott a csoport 15%-át jelentette, szemben a 7085 főnyi felvidéki magyar nagy- és középbirtokos csoport 69%-os részesedésével. A legnagyobb aránytalanság a csoporton belül természetesen az 1000 holdon felüli nagybirtokos kategóriában volt, ahol 10:678, azaz 1,3%:86,3% volt a szlovák–magyar megoszlás. A 100 holdig terjedő kisbirtokos, illetve bérlői kategóriák esetében is érvényes a szabály, hogy minél alacsonyabb birtokkategóriáról volt szó, a szlovák nemzetiségű birtokosok és bérlők száma annál magasabb: az 50–100 holdas birtok esetében 48,7%, a 10–50 holdas birtokoknál 63,27%, míg az 5–10 holdas kategóriában 65,6%, az 5 holdnál kisebb gazdaságok esetében pedig a szlovákok aránya valamivel több mint 70% volt.²¹

Az 1910. évi népszámlálási adatok magyar feldolgozásánál külön hangsúlyozták a kisbirtokon belüli magas nemzetiségi (főként szerb és szlovák) részesedést, és a „normális parasztbirtok”-nak mondott 5–20 hold közötti birtokok aránya alapján arra a megállapításra jutottak, hogy „a magyarságnál a birtokmegoszlási viszonyok sokkal kedvezőlenebbek, mint a többi nemzetiségeknél, mert a normális parasztbirtokosok sokkal kisebb számban vannak.”²² Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai adatfelvétel és az 1910. évi adatok összehasonlítása alapján azonban kétségtelenül megállapítható, hogy a szlovák régióban a 10–20, illetve a 20–50 és 50–100 hold közötti birtokok esetében jelentős fogyás indult meg: húsz év alatt a birtokosok száma átlagosan 15, 24, illetve 30 százalékkal csökkent a kisbirtok fenti három kategóriájában.²³ A csökkenés leginkább Trencsén megyében volt szembetűnő, ahol az 1–5 holdas birtokok száma ugyanezen időszakban 50%-kal nőtt, tehát egyértelműen a birtokok felaprózódásáról, a kisbirtokosok magasabb kategóriáinak megritkulásáról volt szó. Ennél is drámaibb volt az a nagymérvű csökkenés, amely a megélhetéshez amúgy sem elegendő, egy holdnál kisebb birtokkal rendelkező szlovák parasztokat tette földnélkülivé: Turóc, Zólyom, Sáros és Szepes vármegyékben ezeknek a törpebirtokoknak a száma felére csökkent a századforduló két évtizedében.²⁴ Jórészt ezek a folyamatok és a növekvő mértékű eladósodás indította el a felvidéki kivándorlási mozgalmakat, illetve a tengerentúli kivándorlással párhuzamosan, azt mintegy kiegészítve élénkítette meg a Duna bal és a Tisza jobb partján fekvő felvidéki vármegyék belső munkaerő-migrációját.²⁵

²⁰VADKERTYOVÁ, KATARÍNA: Majetkové rozvrstvenie pôdy a štruktúra obyvateľstva v poľnohospodárstve na Slovensku v rokoch 1890–1910. HČ (26) 1978. 4. sz. 546.

²¹Magyar Statisztikai Közlemények 56. köt. 434–489.

²²Uo.

²³Vö. Vadkerty Katalin számításaival: VADKERTYOVÁ, K.: Majetkové rozvrstvenie... I. m. 547–548. A szlovák megyék mezőgazdasági birtokszerkezetének megoszlásáról részletesen: POLÁNYI I.: A szlovák társadalom... I. m. 55–79.

²⁴Uo.

²⁵PUSKÁS JÚLIA: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest 1982. – GLETTLER, MONIKA: Pittsburgh–Wien–Budapest. Programm und Praxis der Nationali-

Bár a földtulajdon nemzetiségi hovatartozásának kérdése nem öltött olyan kiélezett formákat, mint Erdélyben, különösen a 100 holdnál nagyobb birtokok esetében mind a magyar közigazgatás, mind pedig a szlovák nemzeti mozgalom igyekezett a föld megtartásával, illetve megszerzésével saját pozícióit erősíteni. E tekintetben különösen fontos szerepet játszott a földbérlemények felvidéki elterjedése: a szlovák régió nyugati felén a nagy- és középbirtok bérlőinek száma 1910-ben elérte az ugyanezen kategóriák fölött rendelkező birtokosok számának felét, a régió keleti részében pedig meghaladta a negyven százalékot. A földbérlet intézményének felvidéki elterjedtsége nemzetiségi szempontból végső soron azért nem jelentett nagyobb változást, mert a bérlők többsége a gyorsan magyarosodó felvidéki zsidóság soraiból került ki. Így például a 100 holdnál nagyobb birtokok bérlőinek 77,3%-a volt izraelita felekezetű.²⁶

A birtokmegoszláson kívül az agrárszektor fejlettségét egyéb tényezők is jelentős mértékben befolyásolták. A mezőgazdaságilag művelt területekre eső agrárnépesség nagyságát tekintve a régió vármegyéi közül Zólyom, Liptó, Trencsén és Turóc vármegyében beszélhetünk egyértelműen agrártúlnépesedésről. Ugyanakkor Árva megyében – ahol Szepes és Sáros vármegyéhez hasonlóan a kivándorlás következtében az egy főre eső földterület nagysága növekvő tendenciát mutatott – a kezdetleges gazdálkodási viszonyok (30 százalékos ugar, az alacsony hozamú zab- és burgonyatermesztés kizárólagossága stb.) miatt a megművelt földterület nem tudta a gazdálkodók megélhetését biztosítani. E helyütt kell megemlíteni a szlovák régió nyugati és keleti része között – nagyjából a nyugati és keleti szlovák nyelvjárások választóvonalá mentén – húzódó, agrártechnológiai határt, amely a néprajzi (etnikai) és népsűrűségbeli viszonyoknak a mezőgazdasági termelés színvonalával való egybevetése alapján két egymástól jól elkülönülő alrégióra osztotta a vizsgált térséget.²⁷

Az általunk vizsgált kérdések szempontjából a szlovák régió agrárviszonyainak változásai egyrészt az állami integrációs tendenciák irányába hatottak: a földbérlemények elterjedése révén a felvidéki nagybirtok fokozottabb mértékben kapcsolódott be az ország agrártermelésébe, ugyanakkor gátat szabott a nemzetiségi földvásárlásoknak; a kiegészítő keresetre, új megélhetési forrásra utalt szlovák kisbirtokosok vagy a földnélküliek számát, vagy az idénymunkások és végleges áttelepülők – az asszimiláció legerősebb forrását jelentő belső migráció – tömegeit növelték. Másrészt a szlovák nemzeti mozgalom által korán felkarolt szövetkezeti mozgalom, földhitelügy és az agrárpárti szerveződések, valamint az ezekre épülő és a nemzetiségi összefogással konkrét hasznot kilátásba helyező, a magyar nagybirtokkal és zsidó bérleményekkel szemben ellenállást szervező nemzetiségi agitáció éppen a birtokos parasztságban találta meg a szlovák nemzeti mozgalom késlekedő újabb szakaszának, a tömegmozgalom periódusának potenciális bázisát.

Maga a magyar kormányzat is tudatában volt e két tendencia párhuzamos jelenlétének. Jórészt éppen a magyar nemzeti, illetve az azzal azonosnak tartott magyar állami pozíciókat veszélyeztető szlovák agrármozgalmak ellensúlyozására, valamint a szlovák

tätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900. Wien 1980. –Tajták, L.: Slovak Emigration... I. m.

²⁶Magyar Statisztikai Közlemények 56. köt. 450–457.

²⁷FODOR FERENC: A mezőgazdasági termelés színvonala Magyarországon a néprajzi és népsűrűségi viszonyok alapján. Magyar Statisztikai Szemle 1928. 745–755.

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

nemzeti mozgalom bázisának korlátozása végett terjesztette ki a Felvidékre azt a mezőgazdasági segélyakciót, amelyet eredetileg a Székelyföld és a rutén régió agrárviszonyainak megjavítására határoztak el. Az 1914-ben körvonalazódó felvidéki kormányakció ezt a programot az egész szlovák régióra ki akarta terjeszteni, de a világháború közbejötté miatt erre már nem kerülhetett sor.²⁸

Az állami intervenció kérdése a nemzetiségi régió iparviszonyai kapcsán is sokszor felmerült. Az ország területileg meglehetősen egyenlőtlen, szigetszerű iparosodása kezdetben részben a tradicionális iparűzés szétszórtságára, részben gazdaságföldrajzi adottságokra volt visszavezethető. A kapitalista iparfejlesztés korában a nagyrészt nemzetiségi perifériákon elhelyezkedő régi iparközpontokat megfelelő vasúti hálózattal igyekeztek az ország központjában kialakuló új ipari és kereskedelmi központokkal összekapcsolni. A nemzetiségi régiókban történő ipartelepítés, főként az olyan ritka esetekben, amikor nemzetiségi érdekeltségek is megjelentek egy-egy üzem létrehozásában, attól függően kapott elvi támogatást a kormányzat részéről, hogy a vállalkozás a vármegye részéről milyen minősítést kapott, illetve támogatásban részesült. Szlovák kezdeményezésű ipartelepítések példája bizonyítja, hogy a 19. század végi liberális magyar gazdaságpolitikai vezetés a kormányzati nemzetiségpolitikában felerősödő nacionalista tendenciák hatására igyekezett rendeletileg megnehezíteni, sőt megakadályozni a nemzetiségi érdekeltségű iparvállalatok létesítését és működését.²⁹

Ezzel együtt a nemzetiségi régiók iparosodásának mértéke a dualizmus korában, s kivált annak utolsó három évtizedében nem csökkent, csupán a fejlődés súlypontja váltakozott a szlovák, a román és a dél-magyarországi régiók között. Mi több, kezdetben, például az 1880–1890 közötti évtizedben, a nemzetiségi régiók iparosodása – a nagyüzemek és a nagyüzemi munkások számát tekintve egyaránt – meghaladta a magyar nemzetiségi régió fejlődési ütemét.³⁰ A szlovák régióon belül Liptó, Zólyom, Szepes és Gömör vármegye nagyipari üzemei Budapest után az ország második legnagyobb iparvidékét alkották. Három szepesi, két-két gömöri és zólyomi, valamint a liptószentmiklósi járásban az iparforgalmi népesség aránya meghaladta a 40 százalékot. A régió városai közül pedig Zólyom (72,1%), Zsolna (70,3%), Gölnicbánya (66,2%), Poprád (65,0%) ipari népességének aránya még Budapestnél (63,7%) is magasabb volt. Ezekhez sorolhatjuk még a városi ranggal nem rendelkező felvidéki új ipartelepések közül Ruttkát, Korompát, Lopért is.³¹

Az iparforgalmi népesség körén belül a kereskedelemben és közlekedésben dolgozók aránya már jóval kevesebb városban haladta meg az országos átlagot: a közlekedésben Zólyomban, Iglón és Zsolnán volt 20%-nál is magasabb ez az arány, a kereskedelemben dolgozók száma pedig főként a jelentős zsidó népességgel rendelkező északkeleti városokban, például Bártfán volt igen magas: az összes keresőnek több mint 10 százaléka dolgozott a kereskedelmi ágazatban.³²

Ami a régió iparforgalmi népességének nemzetiségi megoszlását illeti, időben összehasonlítható adatbázissal nem rendelkezvén, itt is csak az 1910. évi adatokra hagyatkozhatunk: az összes önálló ipari keresők és eltartottak 41,5 százaléka, azaz 106 200 fő

²⁸Az 1914. évi felvidéki kormányzati akcióról a későbbiekben szólnunk részletesebben.

²⁹HAPÁK, P. (red.): *Dejiny Slovenska*. I. m. 170.

³⁰KATUS L.: *Über die wirtschaftlichen*. I. m. 199–200.

³¹KOVÁCS ALAJOS: *Magyarország népességi statisztikája*. I. m. 124.

³²Uo.

vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, ami a magyar ipari népességgel azonos arányszámot jelentett. A kereskedelem és hitelügy terén ugyanez az arány már jóval kedvezőtlenebb (19,1%) volt a szlovákok számára. A régió nagyipari munkásainak nemzetiségi megoszlása ugyan nagyjából igazolni látszik a korabeli magyar vélekedéseket, amelyek szerint az ipari népesség arányának növekedése automatikusan a magyarosodás tendenciáját erősítette, de a szlovák többségű vármegyék közül hatban a munkások között is túlsúlyban voltak a szlovákok.³³ A szlovák régió – 1910-re Trencsén vármegye két járásával is kiegészülő – iparosodott övezete végeredményben azt eredményezte, hogy – a jelentős szlovák munkaerő-elvándorlás és az ezzel együtt járó gyors ütemű, legtöbbször egy generáción belül lezajló elmagyarosodás ellenére – a szlovák nagyipari munkásság aránya az ipari foglalkozások összességében, de a vas- és gépipar kivételével az egyes iparágakban is meghaladta a szlovák nemzetiség országos arányszámát.³⁴

Az iparosodással szoros összefüggésben a régió számos városa és nagyközsége is dinamikus fejlődésnek indult, ugyanakkor több nagy múltú felvidéki város – ipari fejlődés hiányában – lehanyatlott. (Vö. a melléklet 5. sz. táblázatával!) Pozsony, Rózsahegy, Zsolna, Korompa fejlődése példázza az egyik, Selmecbánya és a szepesi kisvárosok sorsa a másik folyamatot.³⁵

Az asszimiláció forrásai

A városfejlődés a szlovák nemzeti társadalom konzerválódott paraszti jellegéből adódóan, valamint az iparosodással, a belső migráció irányával és nemzetiségi összetételével összefüggően erőteljes magyarosodási folyamat kibontakozását eredményezte.³⁶ Amint azt Katus László számításai alapján tudjuk, a magyarság növekedési üteme az 1880–1910 közötti periódusban éppen a nemzetiségi régiókban volt a legerősebb. A 122%-os magyar növekedés eredményeként a nem magyar régiók nemzetiségi összetételében összeítve a magyarok aránya elérte a 15%-ot. A növekedési ütem a leggyorsabban iparosodó nemzetiségi vármegyékben volt a legerősebb: Zólyom és Trencsén megyében négy-öt-szörösére nőtt a magyarok száma, amit nem annyira a szlovákok elmagyarosodása, ha-

³³KENDE JÁNOS–SIPOS PÉTER: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910. TSz 1983. 2. 238–253.

³⁴Uo.

³⁵HAPÁK, PAVEL: Das Nationalitätenproblem in den slowakischen Städten am Beispiel von Gewerbe, Industrie und Geldinstituten vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis zum Zusammenbruch der Monarchie. In: Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert. Linz 1984. 127–148.

³⁶PODRIMAVSKÝ, MILAN: Národnostný vývin miest na Slovensku do roku 1918. In: MARSINA, RICHARD (red.): K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Martin 1984. 229–233. – THIRRING GUSZTÁV: A magyar városok statisztikai évkönyve. Budapest 1912. – Vö. az 5. sz. táblázat adataival.

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

nem az odaköltöző magyar munkások számának megugrása és a zsidóság gyors asszimilációja együttesen eredményezett.³⁷

Az asszimilációs változások elsősorban a városokban zajlottak le, amit jól mutat, hogy míg az önálló földművelők esetében a kétnyelvűség aránya az 1880. évi 10,2%-ról harminc év alatt csupán 14,8%-ra, a városlakók esetében viszont 27,4%-ról 49,1%-ra emelkedett. Ugyanezek az értékek az egyes nemzetiségi társadalmak közül egyedül a szlovákok esetében érték el a húsz, illetve a németek esetében a negyven százalékot. Negyvenszázalékos volt a nemzetiségi munkásság kétnyelvűségének 1910. évi értéke is. Mindez jól érzékeltetheti az iparosodásban és általában a polgárosodásban benne rejlő „asszimilációs tartalékok” nagyságrendjét.³⁸

Az ipari munkásságnál kimutatható magyarosodás esetében – hosszabb adatsorokkal ugyancsak nem rendelkező – a belső migráció és a nemzetiségi adatok összevetése alapján joggal következtethetünk arra, hogy Budapesthez hasonlóan elsősorban az ország központi iparvidékeire áramló német és szlovák munkásság, kisebb részben pedig a nemzetiségi régiók magyar többségű vagy azzá váló városaiba költözött nemzetiségi munkások magyarosodtak el. A nemzetiségi többségű városokban néhány esetben történt tervszerű kísérlet magyar munkások telepítésére. Ez néhány nem városi ipartelep esetében hozott is némi sikert, de az iparosodással automatikusan együttjáró általános magyarosodás merő fikciónak bizonyult.³⁹

A szlovák vidéki és városi társadalom fentiekben jelzett belső problémáinak negatív hatását tovább növelte a magyarországi nemzetiségi mozgalmak hagyományos vezető rétegének, az értelmiségnek a rendkívül alacsony szinten való reprodukciója. A magyar nemzetiségpolitika diszkriminatív elemei ugyanis legszembetűnőbben éppen az oktatásügyben jelentkeztek, ami különösen az egyházi autonómiával nem rendelkező szlovák nemzeti társadalom fejlődésében okozott súlyos zavarokat. A három szlovák gimnáziumnak 1874-ben való felszámolását követően a szlovák anyanyelvű tanulók csak idegen tanítási nyelvű intézményekben érettségizhettek, s szerezhettek magasabb képesítést. Az 1913–1914-es tanévre az 1880-as állapotokhoz képest egyötödére csökkent a szlovák tanítási nyelvű népiskolák száma, és a 256 ezer szlovák elemi iskolai tanulónak mindössze 16%-a járhatott szlovák tanítási nyelvű iskolába. (Vö. a 6. sz. táblázat adataival!) Az ugyanebben a tanévben Magyarországon érettségizett szlovák anyanyelvű diákok hivatalos tanügyi statisztikákban rögzített száma 45 fő volt. A szlovák anyanyelvű magyarországi egyetemisták, főiskolások száma pedig a századelőn átlagosan 200 körül mozgott. A teológiai főiskolák hallgatói között a szlovák papnövendékek nemzetiségük országos arányszámát megközelítő, olykor azt meg is haladó

³⁷KATUS L.: Die Magyeren. I. m. 431–436. – KENDE J.–SIPOS P.: Ipari munkásság. I. m. 246–247.

³⁸KOVÁCS ALAJOS: A bányászat és nagyipar hatása a magyarosodásra. Közgazdasági Szemle 1909. 20.

³⁹1900 és 1910 között a nagyipari munkásság körén belül a magyar anyanyelvűek aránya 50,6 %-ról 60,9 %-ra emelkedett. A fővárosi fejlődés mellett minden bizonnyal a felső-magyarországi ipartelepítés magyar odavándorlása és annak közvetett magyarosító hatása is közrejátszhatott. Vö. KOVÁCS A.: Magyarország népességi statisztikája. I. m. 148. – POLÁNYI I.: A szlovák társadalom. I. m. 48–54.

arányban tanultak. Az egyetemi hallgatók között a szlovákok arányszáma a vizsgált években mindössze 1% körül volt.⁴⁰

Mindennek kettős értelemben is rendkívül káros következményei voltak a szlovák nemzeti társadalom számára: egyrészt a megfelelően képzett értelmiségi utánpótlás hiányában az értelmiségi pályákon egyre kisebb volt a szlovák anyanyelvűek száma. A 16 vármegye területén közel 140 ezer főnyi értelmiségi kereső közül a szlovák anyanyelvűek aránya csupán 13,7 százalékos volt, de a közszolgálati és szabad foglalkozású értelmiségi kategóriák többségében még a 10 százalékot sem érte el: így például a közigazgatásban 3,2%, az igazságszolgáltatásban 5,4%, az oktatásban 4,9% volt a szlovákok aránya. A fontosabb falusi értelmiségi foglalkozások közül a szlovák orvosok, szülésznők együttes aránya 34% volt (ugyanakkor nem akadt egyetlen szlovák állatorvos sem), a községi és közjegyzőké pedig 1910-re Árva és Liptó kivételével minden szlovák többségű vármegyében 20% alá csökkent.⁴¹

Az egyházi pályákon szintén gyors ütemben csökkent a szlovák lelkészek és segédlelkészek aránya: 1910-ben a régió négyezer papja közül mindössze 541 vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. A szlovák oktatásügy fentebb már jelzett radikális leépítésével párhuzamosan a szlovák tanítók száma is vészesen megfogyatkozott és az elemi iskolai tanítói karon belül a népszámlálási adatok szerint 1910-ben a 16 vármegye területén mindössze 462 szlovák anyanyelvű tanító maradt.⁴²

A szlovák értelmiség fokozódó hiánya az értelmiségi pályák egyre erőteljesebb elmagyarosodását, az értelmiséggé válásnak kormánypartisághoz és magyar nyelvűséghez való kötődését eredményezte. Az értelmiség szlovák nemzeti társadalomból való kiválásának okait és következményeit vizsgálva a „társadalmi csapás”-nak minősített jelenségről a központi szlovák napilap a következő diagnózist állapította meg: „Ezer év alatt egyetlen püspök, az is szegény, a legkisebb egyházkerületben. Egyetlenegy főispán, az is mindössze egy évig volt hivatalban... s minden másban csupa akadályoztatás. Sem a szerb, sem a román kormányparti hivatalnok nem mondja magáról, hogy ő többé nem szerb és nem román. Hogy is mondhatná, hiszen természete tiltja. Lehet belőle politikai kaméleon, de otthon, a családban, a bálokon megmarad szerbnek és románnak. Milyen hatalmas előny ez velünk szemben, ahol amint hivatalt kap valaki, máris megtagadja szlovák mivoltát egész családjával együtt. Egyetlen sort sem olvas többet szlovákul, és mint a beteg kutya szégyenkezik amiatt, hogy az Isten szlováknak teremtette őt.”⁴³ Mindazonáltal az újabb kutatások fényében túlzásnak tűnik a korabeli szlovák szociográfusnak az a megállapítása, hogy a szlovák nemzeti élet forrását mindössze 39 magyarországi település 359 szlovák értelmiségi családja jelentette volna. Éppen a gazdaságilag és

⁴⁰A felső-magyarországi szlovák régióban érvényesülő magyarosító iskolapolitikáról készült leg-részletesebb tanulmány: PÖTEMRA, MICHAL: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. HČ (26) 1978. 497–536. Vö. a melléklet 4. táblázatával, amely szintén a Potemra-tanulmányban idézett források alapján készült.

⁴¹1910-ben Nógrád, Abaúj-Torna, Gömör, Zemplén vármegyében nem volt egyetlen olyan falusi jegyző sem, aki szlovák anyanyelvűnek vallotta volna magát. De Bars, Hont, Nyitra, Pozsony, Sáros és Szepes vármegyében sem érte el arányuk az 5%-ot. Magyar Statisztikai Közlemények 64. köt. 320–321. Vö. POLÁNYI I.: A szlovák társadalom. I. m. 44–45.

⁴²Magyar Statisztikai Közlemények 64. köt. 750–757.

⁴³Národnie noviny 1902. május 10.

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

politikailag független gazdasági tisztviselők, magukat autodidakta módon képző önálló gazdák voltak azok, akik a nemzeti szempontból halottnak tartott vidékeken is erős szlovák nemzetiségi propagandát tudtak kifejteni.⁴⁴

A magyar állami integrációs folyamat szempontjából a szlovák értelmiség elmagyarosodása, akárcsak a nemzetiségi kulturális intézményhálózat visszafejlesztése kétélű eszköznek bizonyult: a frissen asszimilált szlovák értelmiségiek egy része bekapcsolódott a kormány magyarosító elképzeléseinek megvalósításába. Közülük kerültek ki például a kormánypárti szlovák sajtó szerkesztői, a hivatali apparátus nemzetiségi szakemberei stb. Másik részük azonban érzékelte az elhagyott nemzeti közeg visszahúzó erejét, és ha nagy többségében nem is vált ismét szlovákká, de nem vállalt aktív szerepet a magyarosító intézkedések végrehajtásában. Ellenkezőleg, a szlovák vidéken igyekezett élni a nemzetiségi törvényben biztosított nyelvhasználati jogokkal. A magyar kormányzat magyarosító felvidéki iskolapolitikája pedig – mint ahogy arra alább még részletesen kitérünk – közvetlen kiváltó tényezője, oka lett a csehszlovák egységmozgalom megélénkülésének és gyakorlatiasabbá válásának: a szlovák tanulók csehországi iskoláztatása a háború előtti években már olyan méreteket öltött, hogy tervbe vették egy morvaországi szlovák gimnázium felállítását is.⁴⁵

A szlovák nemzeti mozgalom vezérkarát alkotó 50–100 szlovák értelmiségi (ügyvéd, újságíró, lelkész, hivatalnok, tanító) a kormányzat és a vármegyei apparátus részéről meg-megújuló felvidéki akciók, magyarosító célzatú intézkedések ellenében fel tudta venni a kesztyűt. A parlamenti csatározásoktól a sajtóperekig, a törvényhatósági közgyűlésektől a szószékig, a sajtópolémiáktól a külföldi agitációig mindenütt jól felkészült, hivatásos politikus benyomását keltették. Több szlovák közéleti személyiség kvalitását magyar részről is elismeréssel nyugtázták. Így válhatott – a nemzeti szempontból jórészt kedvezőtlen gazdasági és társadalmi átalakulások háttérében – a szlovák nemzetiségi mozgalom olyan etnoregionális mozgalommá, amelynek pusztá létezése is megoldhatatlan feladatot jelentett a centralizmus pozícióihoz mereven ragaszkodó központi kormányzat számára.

Mielőtt a „provincia” és „központ”, azaz a szlovák régió és a budapesti kormány konfliktusára, a régió fölötti szimbolikus és valóságos hatalomért folytatott küzdelemre kitérnénk, legalább a fő törekvések ismertetésével jelezni szükséges a szlovák nemzetiségi régióban végbement etnikai-nemzetiségi folyamatokat. Az 1880–1910 között négy alkalommal megtartott magyarországi népszámlálások nemzetiségi adatsorainak elemzése azt mutatják, hogy a szlovák régió sem jelentett kivételt a legáltalánosabb magyarországi változás, a magyar nemzetiség térhódítását eredményező asszimilációs folyamat felerősödése alól.

A természetes és tényleges szaporulat különbsége alapján (a migrációs veszteségek figyelembevételével) a magyarság a dualizmus fél évszázada alatt közel kétmillió friss asszimilánssal gyarapodott. Ebből az elmagyarosodott szlovákok száma megközelítette

⁴⁴ŠTEFÁNEK, ANTON: Základy sociografie Slovenska. Slovenská vlastiveda III. Bratislava 1944.140–141.

⁴⁵POTEMRA, MICHAL: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1900–1914. HČ (27) 1977. 398–427.

⁴⁶KATUS L.: Te Status of Ethnic Minorities... I. m. 9–11.

a 400 ezret, és ezzel a szlovákok az asszimilációs veszteséget tekintve a magyarországi zsidóság (700 ezer) és némettség (800 ezer) mögött a harmadik helyen álltak.⁴⁶ Mindmáig vitatott kérdés, milyen rétegekből és mely szlovák területekről került ki az elmagyarosodott szlovákoknak ez a tömege. A négy népszámlálás alapján az 1880–1910 közötti 300 ezres szlovák asszimilációs veszteség fő összetevői viszonylag pontosan rekonstruálhatóak. (Vö. 7. sz. táblázat adataival!) A szlovák régió belüli vármegyei bontásban vizsgálva a nemzetiségi arányok alakulását, a legnagyobb – 10%-ot meghaladó – mértékben az Abaúj-Torna, Árva, Sáros és Zemplén vármegyei szlovákság száma csökkent, de mind a négy esetben nem annyira a magyarosodás, mint a kivándorlás és a lengyel-goral, illetve az ukrán-rutén nemzetiségűek pontosabb számbavétele jelentette a fő veszteségi forrást. A tényleges magyarosodás elsősorban a régió városaiban, valamint a korabeli ipari migráció által megduzzadt Budapest környéki, Borsod megyei és a dunántúli szlovák nyelvterületeken, kisebb részben a nyelvhatár menti vegyes nemzetiségű sávban jelentkezett. A három törvényhatósági jogú város közül Pozsonyban a némettség, Selmecebányán a szlovákság megtartotta ugyan relatív többségét, Kassán azonban a magyar anyanyelvűek már 1900-ban abszolút többségbe kerültek. Jellemző a szlovák régió városainak úgyszólván „automatikus” magyarosodására, hogy a csökkenő lakosságú Selmecebányán valódi dinamikus ipari-kulturális vonzerő híján is harminc esztendő alatt a magyarok száma több mint 300%-kal nőtt, ugyanakkor a helybeli németeké 60, a szlovákoké pedig 30%-kal csökkent.⁴⁷

Hasonló volt az asszimilációs mozgások iránya a szlovák régió többi kisebb városában is. A városi magyarosodás fölényét a vidéki környezetben zajló asszimilációval szemben egyetlen adattal illusztráljuk: a szlovák nemzetiség száma a 16 vármegyében 1900–1910 között csupán 2,1%-kal csökkent, a városokban ugyanakkor 16,5%-kal. A 16 vármegyei szlovák régió városainak magyar lakossága 1880–1910 között több mint 100 000 fővel nőtt. Ennek közel egyharmadát a városok zsidó népességének elmagyarosodására vezethetjük vissza. Részletes adatsorok híján nehezen lehet kimutatni, hogy a szlovák régióba az ország magyarlakta területeiről betelepülő közel félmillió, jórészt magyar anyanyelvű személyből hányan növelték a városlakó magyarság számát, arányát. Valószínűnek látszik azonban, hogy legalább 25%-uk a városokban telepedett le. Erre utalnak legalábbis a felvidéki törvényhatósági városok (Pozsony, Kassa és Selmecebánya) migrációs mérlegei, amelyek a városban élő és az ország központi magyar területein született személyek magas arányszámát mutatják. Mindehhez járult még az a tény, hogy a szlovák többségüket megőrző városok közül mindössze egyetlen tízezernél több szlovák anyanyelvű lakossal rendelkező város akadt (Nagyszombat), ugyanakkor a régió nagyvárosaiban (Pozsony, Kassa, Érsekújvár, Nyitra) a magyarság térhódítása az 1880–1910 közötti évtizedekben közel 50 000 fő volt. Ezek után a városok magyarosodásának, magyar jellegűvé, illetve többségűvé válásának folyamata, akárcsak a régióé – a belső migráció és a hatalmas arányokat öltő tengerentúli kivándorlás népmozgásaival együttesen vizsgálva – már kevésbé tűnik megfoghatatlannak.⁴⁸

Ugyancsak a belső, döntő többségében ipari migráció rovására írható a szlovákok saját régiójukon kívüli nagyarányú elmagyarosodása. Míg a 18. századi eredetű alföldi

⁴⁷Uő: Die Magyaren. I. m. 431–436.

⁴⁸THIRRING G.: A magyar városok... I. m.

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

szlovák enklávék népessége továbbra is megőrizte nemzetiségét, a fővárosba és az azt övező ipari agglomerációba, valamint a többi iparvidékre költöző szlovákok nagy többsége egy-két generáción belül nyelvet váltott. Számukat a belső migrációs mérlegek és a szlovák régión kívül élő szlovák anyanyelvű személyek összevetésével mintegy 150 ezerre tehetjük.⁴⁹

A magyarosító művelődés- és iskolapolitika, a közigazgatási gyakorlat, a nyelvhasználati jogok fokozatos megnyirbálása természetesen szintén igen fontos szerepet játszott az asszimilációs folyamat felgyorsulásában. S minthogy a szlovák nemzeti mozgalom kormányzati, gazdasági eszközök hiányában próbált szembeszállni az általános magyarosodással, elsősorban a magyarosítás tetten érhető gyakorlatát bírálta a mozgalom sajtója és politikai képviselője. A magyar nyelvismerethez és nyelvhasználathoz, illetve a magyar közéleti külsőségekhez kötődő hivatali előmenetel, a magyar „úri osztály” magatartásmintáihoz való igazodás vágya-kényszere ebben a bírálóban mint „erkölcsi magyarosodás” a nemzet elárulásának első lépcsőfokát jelentette. S bár a vezető szlovák politikusok, publicisták tisztában voltak a korabeli tömeges magyarosodást előidéző urbanizációs-migrációs folyamatok természetrajzával, az azokban rejlő társadalmi automatizmusokkal, az ezekkel szembeni védtelenséget és kiszolgáltatottságot szintén a politikai döntések, illetve az erőszakos asszimiláció következményeként értelmezték. Mindennek ellenére a dualizmus kori szlovák etnikai régióban lezajlott asszimilációs mozgásokat aligha lehet eredményeiben a magyar nemzetállam közeli megvalósulását ígérő folyamatként értékelni, amint arra olykor a szlovák történetírók kísérletet tesznek.

A korabeli szlovák politikusok, társadalomtudósok, publicisták például bár közvetlenül érzékelték a felvidéki szlovák népesség el- és kivándorlási, illetve asszimilációs veszteségeit, de csak szélsőséges megnyilvánulásaikban tekintették a magyarosodást és magyarosítást a szlovák „nemzethalál” előkészítőjének. Ellenben igen reális helyzetfelismerést tanúsítva abban látták a fő veszélyt, hogy az etnikailag kompakt „Slovensko” rövid időn belül a magyar kormányzati politikában célul kitűzött magyar dominanciájú *Felvidékké* válhat. Méghozzá olyan értelemben, mint ahogyan Grünwald Béla *A felvidék* című „politikai tanulmányában” megfogalmazta, tehát a magyarosítással megvalósítandó belső nemzeti kolonizáció régiójaként.⁵⁰

A grünowaldi koncepcióban a magyarosítás a magyar államra és annak egységére halálos veszélyt jelentő pánszlávizmus elleni prevenciót jelentette, amelyhez az államhatalom minden rendelkezésre álló törvényes eszközét igénybe kellett volna venni. R. Miticzi Béla, a Grünwald-iskola egyik epigonja az általa Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Hont, Nógrád, Gömör, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung megyére és Abaúj két felső járására lokalizált „felvidéken” egyszerre látta a magyar államra leselkedő veszélyek forrását és a belső hódítás tereumát.⁵¹ A felső-magyarországi (Duna-jobbparti és Tisza-balparti) országrészek szlovák többségű, illetve erős szlovák kisebbséggel

⁴⁹A felső-magyarországi szlovák etnikai régióban élő zsidóság körében a magyar anyanyelvűek aránya 1890-hez képest 250%-kal megnőtt, és megközelítette az izraelita felekezetű népesség 60%-át. Magyar Statisztikai Közlemények 27. és 64. köt. A kivándorlás és a régióban lezajlott urbanizációs, migrációs folyamatok közötti összefüggésekről I. TAJTÁK, L.: Szlovák Emigráció... I. m. 97–107.

⁵⁰GRÜNWALD B.: *A felvidék*. I. m. 63.

⁵¹R. MITICZI B.: *A pánszlávizmus*. I. m. 7–14.

rendelkező tizenhat vármegyéje volt egyébiránt a miniszterelnöki, belügyminiszteri és egyéb kormányzati felvidéki nemzetiségi körrendelet címzettje is.⁵²

Kétségtelen tény, hogy a dualizmus kori szlovák nemzeti fejlődés szempontjából a korabeli magyar nemzetiségi politikában is érvényre jutó grünwaldi nézeteknek rendkívül súlyos következményei voltak: a szlovák nemzeti öntudat, nemzeti érzés bármely megnyilvánulása, tudatos ápolása Grünwald felfogásában már „pánszlávizmusnak” minősült, ami a gyakorlatban szinte az egész szlovák értelmiséget a pánszlávizmus gyanújába keverte. A „pánszlávizmusnak” ez a parttalan – és a gyakorlatban számtalan félreértésre, önkényes eljárásra, megfigyeltetésre okot, illetve ürügyet adó – meghatározása a felvidéki magyar nemzetiségi politika alighanem legsúlyosabb koncepcionális tévedésének bizonyult. A szolgabírói, alispáni, főispáni jelentések, belügyminiszteri körrendeletek, listák tanúsága szerint ugyanis „pánszláv” jelzót kaphatott a szlovák tanító, ha sikraszállt a szlovák tanítási nyelv mellett, a szlovák vállalkozó, ha szlovák cégtáblával jelezte vállalkozása nemzeti jellegét, de az egyszerű szlovák polgár is akár, aki a nemzetiségi törvényben biztosított nyelvhasználati jogait kívánta érvényre juttatni a bíróságokon vagy csupán a vasúti pénztárban.⁵³

Etnoregionális hangsúlyok

Szlovák részről a nemzeti mozgalom egyre erőteljesebb etnoregionális akcentusaival igyekeztek védekezni a „felvidéki” politika ellen. A nemzeti területként, „szűkebb hazaként” meghatározott „Slovensko” a maga nyelvi szempontból meghódíthatatlan paraszti hátszágával, egyre szélesebb körben terjedő nemzeti ideológiája és a szlovák régióban mindig is kisebbségben maradt magyar nemzetiségű vezetőrétegek kiszorítására irányuló stratégiája a 20. század végi modern nemzeti regionális küzdelmek eszköztárának számos elemét tartalmazta.

Az ellenzéki szlovák sajtó igen korán felfigyelt például a vidéki tudósítói hálózat mobilizáló és informatív szerepére. A *Národné noviny*, a *Slovenský týždenník* és a *Ludové noviny* olvasói, tudósítói igen plasztikus képet nyújtottak a szlovák nemzeti mozgalom eszméinek lokális meggyökerezéséről vagy éppen visszhangtalanságáról, utóbbi esetben azonban legtöbbször az orvoslás módját és lehetséges eszközeit is feltüntetve. Mindazonáltal a szlovák etnikai régióban százszámra akadtak mindvégig olyan községek, ahol a szlovák nemzeti mozgalom semmiféle hatását sem lehet dokumentálni, mint ahogyan a Grünwald által megálmodott magyar Felvidék megvalósulása is legtöbbször már a nyelvhatár menti első szlovák községben elakadt. A szlovák régió globális

⁵²Vö. BIELIK, FRANTIŠEK–RÁKOŠ, ELEMÍR: Slovenské vyst'ahovalectvo. Dokumenty I. Do roku 1918. Bratislava 1969. 53.

⁵³R. MITICZI B.: A pánszlávizmus. I. m. 13–14.

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

elmagyarosításának lehetetlenségét még a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) vezérkara is belátta.⁵⁴

Szlovák részről mindvégig tisztában voltak az etnoregionális célkitűzések akadályával: mindenekelőtt a szlovák régió szlovák többségű városközpontjának, központi városának hiánya jelentett komoly problémát. A kiegyezést követő nemzetiségi viszályok miatt Pestről visszavonuló szlovák politikai vezérkar egyfajta menedékhelyként választotta az ország legkisebb megyéjének központját, a nagyközségi rangú Turócszentmárton. Az elmélyült irodalmi, szerkesztői munkának megfelelő település azonban hosszú távon nem bizonyult alkalmasnak a szlovák nemzeti régió központi funkcióinak betöltésére, hiszen mind a jelentéktelenség, mind pedig a Monarchia nagyobb központjaitól való jelentős távolság eleve csekély presztízst jelentett a turóci megyeszékhely számára, nem is szólva a szlovák központ címére pályázó Szokolca, Zsolna, Liptószentmiklós, Besztercebánya és Zólyom dinamikus fejlődéséről.

Így azután nem véletlen, hogy a 20. század elején a szlovák politikai mozgalomban ismét megnőtt Budapest jelentősége, annál is inkább, mert a többi magyarországi nemzetiségi mozgalommal szintén elsősorban az ország fővárosában lehetett érdemi politikai együttműködést kialakítani. A szlovák nemzeti fejlődés politikai programja a fentiekben jelzett etnoregionális hangsúlyoknak megfelelően törvényszerűen visszakanyarodott az 1861. évi turócszentmártoni Memorandum autonómiaprogramjához: a Szlovák Nemzeti Párt 1913-ban kidolgozott és 1914 tavaszán részletes okfejtéssel kiegészített formában megjelentetett új programja az etnikailag kikerekített szlovák megyékből létrehozandó szlovák nemzeti autonóm területben jelölte meg a mozgalom végső célját.⁵⁵

A szlovák nemzeti régió kijelölésébe a korabeli szlovák tudományosság is bekapcsolódott. Július Botto történeti munkái mellett Emil Stodola *Štatistika Slovenska* című munkája,⁵⁶ illetve Ján Lajčiak *Slovensko a kultúra* címmel a világháború előtt elkészült művelődésszociológiai tanulmánya⁵⁷ igyekezett pontos láttelepet adni a szlovák régió demográfiai, nemzetiségi, kulturális viszonyairól. Lajčiak szerint például az erőteljes asszimilációs nyomás ellenére „Slovensko” a 20. század elején az egyes szlovák tájegységek közötti árnyalatnyi különbségek ellenére befejezett etnikai egésznek alkotott.

Nem vitás, hogy amennyiben a korabeli magyar politikai életben a legcsekélyebb esélye is lett volna a nemzetiségi autonómiáknak, ha a magyar kormányzati politika felismerte volna a nemzetiségi autonómiaötrékvések hangsúlyozott lojalitásának politikai értékét a közelgő világháborút megelőző időszakban, úgy az a történeti Magyarország belső kohéziójának – legalábbis átmeneti – megerősödését, a nemzetiségi egyenjogúság eszméjének térhódítását eredményezhette volna. De a kor, a hatalom megvédése érdekében annak kettős megosztásáig, az 1867. évi kiegyezésig hátráló birodalmi centralizmus kora volt, s nem kedvezett a nemzeti-regionális, illetve föderalista erők kibontakozásának. S bár ma úgy látjuk, hogy a magyarországi nemzetiségi régiók auto-

⁵⁴A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület felirata gróf Tisza István miniszterelnökhöz, Nyitra 1914. január hó 31-én, REZsL, Tisza-iratok, V-18.

⁵⁵L. a 6. számú jegyzetet!

⁵⁶STODOLA, EMIL: Štatistika Slovenska. T. Sv. Martin 1912.

⁵⁷LAJČIAK, JÁN: Slovensko a kultúra. Bratislava 1957. 2. kiad. 31.

nómiájának megvalósítása jelenthette volna a történeti magyar állam megújulásának legbiztosabb garanciáját, a kérdés a magyar uralkodó körök számára egészen másként, az ország politikai integritása megőrzésének, illetve a kizárólagos politikai hatalom megtartásának kérdéseként vetődött fel.

Pedig az 1861. évi szlovák Memorandum szerzői nem a különválás jegyében fogalmazták meg a *szlovák kerület* programját: „...igen jól érezzük és tudjuk azt, hogy az általunk lakott Felső-Magyarország fekvése s anyagi és szellemi érdekeink, a szükségünk, továbbá a mindennapi viszonyos magyar érintkezés, sőt még vérségi kötelékek által is testvéreinkkel, a magyarokkal egy természetes és erős kötelékké köttettünk össze: mi nem lehetünk ellene szeretett hazánk egységének és integritásának. Senki se keresse tehát az általunk elért kívánt felső-magyarországi szlovák kerületben azt, mi ott fel nem lelhető, de mindenki lássa benne azt, ami ott valóban létezik, tudniillik okvetlen feltételét a nemzeti jogegyenlőségnek, mely ismét legbiztosabb alapja hazánk egységének és integritásának.”⁵⁸ Ez az okfejtése is utal arra, hogy a történeti magyar állam keretei között az évszázadok folyamán kialakult egy „nemzetközi” gazdasági szerkezet, interetnikus munkapiac, kereskedelmi-közlekedési kapcsolatrendszer, tehát egy komplementer etnoszociális struktúra, és ennek követelményeit a nemzeti régiók kijelölésénél, különállásuk mértékének megszabásánál sem lehetett teljesen figyelmen kívül hagyni. Más kérdés, hogy a gazdasági fejlettségben mutatkozó súlyos regionális aránytalanságokat – amelyek az északkeleti rutén régió kivételével nem estek egybe a nemzetiségi régiók egész területével – a tőkés átalakulás idején is csak átfogó interregionális gazdasági program keretei között, összállami gazdasági eszközökkel lehetett volna leküzdeni. E nélkül a szlovák régió iparilag alulfejlett északnyugati és északkeleti részei számára önmagában a nemzeti autonómia sem jelenthetett volna megoldást, mivel ipartelepítés híján a megélhetést ez esetben is a szlovák régió határain túl, az ország más részein vagy éppen a tengerentúlon, Amerikában kellett volna megtalálniuk.

A szlovák Memorandum autonómiaprogramja a dualizmus kori Magyarország nemzetiségpolitikai feltételei között nem valósulhatott meg. Ezt a fentiekben jelzett öszmönarchiai és magyarországi állampolitikai feltételek mellett elsősorban az 1868. évi nemzetiségi törvény Tisza Kálmánék által átértelmezett – mert mindenféle etnopolitikai tagoltságot és föderalizmust eleve kizáró – „üzenete” tette lehetetlenné. Az állampolgárok összességét magában foglaló „egységes magyar politikai nemzet” nemzetállami interpretációjából kiindulva a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott törvény kétségkívül liberális szellemben igyekezett megszabni „a különféle nyelvek használatát” szabályozó jogokat, de csupán nyelvi, kulturális vonalon, s ott is csekély mértékben biztosította a nemzetiségi társadalmak szabad nemzeti fejlődésének lehetőségeit, és teljesen megkerülte, sőt a politikai magyar nemzet *oszthatatlanságának* hangsúlyozásával implicite kizárta a magyarországi szlovákok, románok, szerbek, németek, rutének nemzeti individualitásának elismerését. A nemzetiségi igények, politikai programok és a magyar nemzeti szempontokhoz igazított állami, kormányzati, törvényhatósági érdekek konfliktusa ekképpen a dualizmus kori Magyarországnak kezdettől fogva egyik legsúlyosabb szervei bajaként jelentkezett. A disztributív nemzetiségi jogalkotás szel-

⁵⁸KEMÉNY G. G.: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 32.

A szlovák nemzeti társadalom fejlődésének alapkérdései

lemének visszaszorulása, valamint a kormányzati rendeletekben az 1870-es évek közepétől fel-feltűnő restriktív és diszkriminatív jellegű egyesületi, sajtó- és iskolapolitikai rendelkezések híven tükrözték a magyarországi föderalizmus pozícióinak gyengeségét, illetve a magyar centralizmus – állami nacionalizmusból táplálkozó – vitalitását.

Tény, hogy a szlovák nemzetiségi régió fölötti szimbolikus és tényleges hatalomért folytatott magyar–szlovák központi–regionális küzdelemben egyik félnek sem sikerült megvalósítani szándékait: sem „Slovensko”, sem a „Felvidék” nem vált egyértelműen meghatározott, még kevésbé közigazgatási értelemben szentesített, valóságos régióvá. Pedig – amint azt majd később látni fogjuk, az 1918. végén a forradalmi magyar kormány nemzetiségi minisztériuma által javasolt, de minden tekintetben megkésett „tót impérium” nevet viselő autonómiatervezete azt bizonyítja – elméletileg meg lehetett volna találni Szlovákia számára – akár a dualizmus kori Magyarországon belül is – a nemzeti öngazgatás feltételeit. A kis nemzetek egyenjogúsításának útja a Duna völgyében azonban nem a nagy állami egységek föderalizálása, hanem a nemzeti kisállamok kialakulása irányába kanyarodott.

A poliglott történeti magyar állam társadalmi, gazdasági szerkezetének egységesülése irányába ható integrációs folyamatok óhatatlanul szembetalálták magukat a magyarországi nemzetiségek nemzeti integrálódási törekvéseiben testet öltő ellenállással. Ez az ellenállás csak tovább növekedett, miután a századforduló táján a magyar államnemzeti egységesülés eszméjét egyre erőteljesebben a magyar nemzetállam megteremtésének illuzórikus célkitűzése váltotta fel. Az utóbbi igyekezet azonban a magyarországi iparosodás és városiasodás szűkös belső forrásai, egyenetlen területi realizálódása miatt fennakadt a nemzetiségi régiók kisbirtokos paraszti tömbjein, és egyre élesebben szembetalálta magát a nemzetiségi társadalmak alsó rétegeibe is leszivárgó nemzeti-nemzetiségi közösségtudat ellenállásával. A magyarországi szlovák társadalom ugyan 1918-ig nem jutott el a kelet-közép-európai nemzetiségi mozgalmak döntő fázisát jelentő tömegmozgalmi szakaszba, de az egyre eredményesebb és hatékonyabb politikai agitáció eredményeként a nemzetiségi integráció az egész szlovák etnikai régióra és valamennyi társadalmi osztályra kiterjedt. Ez a tény ad magyarázatot arra, hogy az együttesen közel egymillióra tehető emigrációs, migrációs és asszimilációs veszteség ellenére a szlovák nemzeti társadalom belső integrálódása a többé-kevésbé hasonló célokat kitűző román és szerb nemzetiségéhez azonos ütemben folyt le.

A nemzetiségi integrációs folyamatok részben a magyarországi gazdasági, társadalmi, de főként politikai és közjogi emancipálódás csekély esélyeit tapasztalva, valamint a balkáni nemzeti átalakulások példáját és a szomszédságban lévő azonos, illetve rokon nemzetek radikálisabb nemzeti magatartásmintáit feldolgozva már a világháború előtti években elvezettek az adott etnikai régiókon és államkereteken túlmutató nemzeti egységesülés irányába. Szlovák esetben ezt a változást részben a rutén régió iránti – 1910-es évek elejétől dokumentálható – érdeklődés, illetve a csehszlovák egység viszonylag lassan, de mégis egyre szélesebb körben és radikálisabb hangszereléssel teret nyerő gondolata, valamint a szlovák etnikai régió földrajzi-közigazgatási régióként („Tátrától a Dunáig”) való kibővített átértelmezésének ismételt felbukkanása jelzi. A szlovák nemzetiségi regionalizmus a hasonló magyarországi román és délszláv mozgalmak árnyékában – igaz, csak magánlevelekben és bizalmas körben kifejtett elképzelésekben – már 1914 előtt maga is eljutott a központi kormányzattal való szakítás és a magyar államkeretektől való kiválás lehetőségének felismeréséig.

A politikai és nyelvi asszimiláció által megosztott szlovák nemzeti értelmiség szerkezete a kor követelményeinek megfelelően korszerűbbé vált, és legjobbjai – nem utolsósorban a magyar progresszió közeledési kísérleteinek hatására – felismerték a magyar nacionalizmus mögött meghúzódó önös osztályérdekeket, s átmenetileg belátták a „nacionalizmusra nacionalizmussal” jelszó elhibázottságát. Mivel azonban a szlovák társadalmon és szlovák régió belül számukra kínálgató vezető szerep megszerzésére sem a magyar progresszióval, sem pedig a magyar kormánnyal való együttműködés nem ígért teljes értékű megoldást, a szlovák nemzeti mozgalom a látványosan megismételt együttműködési felajánlások mellett felfedezte egy másik, radikális alternatívához elvezető út lehetőségét is.